

PRÍRODNÉ A UMELE ŠTÁTNE HRANICE V STREDOVÝCHODNEJ A JUHOVÝCHODNEJ EURÓPE

Daniel Gurňák

Abstract

The presented paper is aimed at phenomenon of natural and artificial borders in territory of east-central and south-east Europe. It describes developmental trends of exploitation of natural barriers as state borders from middle ages to present. It particularly analyses an incidence of two basic types of natural borders – mountain and river. The paper is aimed at mutual connections between natural state borders and their stability too.

Key words

historical geography, political geography, administrative division

Úvod

V našich prácach sa systematicky snažíme hodnotiť z politicko-geografického hľadiska vývoj politickej mapy v priestore stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy (GURŇÁK 1999, 2001, 2002, 2003, 2004). V predloženom príspevku sa zameriavame na štúdium výskytu prírodných a umelých hraníc na danom území.

Vymedzenie sledovaného územia

Stredovýchodná a juhovýchodná Európu chápeme ako územie vymedzené Baltským, Jadranským, Egejským a Čiernym morom, t.j. územie dnešných štátov Estónska, Lotyšska, Litvy, Bieloruska, Ukrajiny, Moldavska, Poľska, Česka, Slovenska, Rakúska, Maďarska, Rumunska, Bulharska, Grécka, Albánska, krajín bývalej Juhoslávie a Kaliningradskej oblasti Ruska. Uvedený priestor sa vyznačuje veľkou rôznorodosťou prírodnej krajiny, môžeme ho rozčleniť na tri rozsiahle prírodno-geografické celky (KREJČÍ, 2000): *severná zóna* – oblasť Stredoeurópskej nížiny medzi Baltským morom na severe a Českým masívom a Karpatami na juhu, *vnútorná zóna* – jedná sa o Karpatsko-alpsko-hercýnsku oblasť. Na severe je táto zóna ohraničená Stredoeurópskou nížinou. Južnú hranicu tejto zóny tvorí trojica riek – Kupa, Sáva a Dunaj, *južná zóna* – oblasť Balkánskeho polostrova až po Egejskú ostrovnú oblasť.

Stabilita prírodných a umelých hraníc

V už spomínaných predchádzajúcich prácach sme publikovali niektoré výsledky nášho výskumu územného vývoja štátov v stredovýchodnej a juhovýchodnej Európe v období od roku 1000 do súčasnosti. Jedným z fenoménov, ktorým sme sa zaoberali, bola i otázka stability hraníc (GURŇÁK 2003). Výsledkom nášho výskumu bolo zostrojenie mapy stability a aktuálnosti hraníc na sledovanom území. Hoci sme sa už vtedy zaoberali identifikáciou najstabilnejších hraničných línií v uvedených častiach Európy, nevenovali sme

vtedy systematickú pozornosť vzájomnému vzťahu hraníc a prírodných bariér. Práve pri lokalizácii najstabilnejších hraničných línií sa vynára i otázka, prečo sa práve tieto koncentrujú do určitých oblastí skúmaného územia alebo prečo práve ony majú vyššiu mieru stability ako iné línie. Jedným z možných vysvetlení je i to, že tieto línie by mohli mať charakter prirodzenej bariéry. Aby sme túto hypotézu overili, zostrojili sme mapu stability a aktuálnosti prírodných hraníc, pričom sme sa obmedzili na hranice riečne a hranice horské. Vzhľadom na malú mierku podkladovej mapy (1 : 4 000 000) sme za rieky považovali prakticky všetky vodné toky v podkladovej mape. Za horské hranice sme považovali tie hraničné úseky, ktoré vedú po hrebeňoch, či chrbtoch pohorí.

Získané výsledky (obr. č. 1) poskytujú celkom zaujímavý obraz. V hrubých rysoch potvrdili často pertraktovanú hypotézu, takže môžeme potvrdiť, že prírodné hranice ako prirodzené bariéry výrazne zvyšujú mieru stability hraníc. Vzhľadom na prírodné pomery sledovaného územia je logické, že horské hranice sú sústredené v strednej a južnej časti sledovaného územia, kým riečne v strednej a severnej časti. Je pozoruhodné, že jedine v strednej časti sledovaného územia, t. j. vo vnútornej zóne, sú najviac kombinované oba druhy prírodných hraníc. Vzhľadom na tvar reliéfu je zrejme, že v severnej nížinatej zóne sa vyskytujú zo sledovaných typov prírodných hraníc výlučne riečne hranice a samozrejme výrazne sú tu zastúpené umelé hranice, pričom je pozoruhodné, že mnohé z nich majú veľmi vysokú mieru stability (staré poľsko-nemecké hranice a východná hranica Pobaltia). Zároveň je nápadná skutočnosť, že v tejto oblasti žiadna rieka netvorí súvislú výraznú hraničnú líniu. Vôbec pre celé sledované územie je možné konštatovať, že funkciu výraznej stabilnej hraničnej línie plnili a plnia na dlhších úsekoch len dolný tok Dunaja a jeho prítoky Dráva a Sáva a čiastočne prítok Sávy Drina. Z ostatných riek sú to už len Dnester a krátke rieky, napr. Narva na severe alebo ich úseky, napr. dolný tok Moravy, či stredný tok Kupy. Z horských hraničných línií je najvýraznejšou a najdlhšou stará uhorská hranica na hrebeňoch Karpát. Zreteľná je i viackrát prerušovaná horská obruba Čiech a najmä zložitý systém hrebeňov Álp. Na Balkáne je najzreteľnejší krátky úsek hraníc na hrebeňoch pobrežného pásma Dinárov. Z uvedeného prehľadu je zřejmý fakt, že stabilizačnú funkciu prírodných hraníc nemožno absolutizovať, pretože mnohé prírodné bariéry na sledovanom území sa nestali hraničnými líniami buď vôbec alebo len v minimálnej miere. Platí to tak o veľkých riekach ako sú Odra, Visla, Nemen, Západná Dvina, či do značnej miery i Dneper, ale aj o viacerých pohoríach, predovšetkým na Balkáne.

Vývoj celkovej dĺžky a štruktúry hraníc štátov a autonómnych území v krajinách stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy

Okrem výskumu stability prírodných a umelých hraníc sa ako zaujímavý premet výskumu javí i zameranie sa na štruktúru hraníc podľa ich typu. V politickogeografickej literatúre nájdeme dostatok teoretických podkladov k fenoménu typológie hraníc (BARBAG 1987, IŠTOK 2003, GURŇÁK A KOL. 2005), ale nestretli sa s takmer žiadnymi prácami zaoberajúcimi sa aplikáciou

týchto teoretických poznatkov na konkrétne hranice. Autori sa v literatúre odvolávajú len na niektoré konkrétne príklady napr. určitých typov umelých, či prírodných hraníc.

Na základe uvedeného sme sa rozhodli svoj výskum územného vývoja juhovýchodnej a stredovýchodnej Európy rozšíriť i o problematiku štruktúry hraníc podľa ich typu, pričom tento jav sme sa rozhodli sledovať tiež v jeho vývoji, za účelom zisťovania vývojových tendencií. Ich analýzou je totiž možné dospieť k všeobecnejším záverom, ktoré môžu slúžiť pre ďalšie práce komplexnejšieho charakteru.

Výsledkom tejto časti nášho výskumu je dvojica grafov (Obr. č. 2), v ktorých sme vyjadrili absolútne i relatívne hodnoty celkovej dĺžky a vnútornej štruktúry typológie hraníc štátov a ich autonómnych súčastí na sledovanom území. Tieto zisťovania sme realizovali pre 6 letopočtov (roky 1250, 1500, 1750, 1900, 1930 a 2000), ktoré pomerne výstižne dokumentujú zásadné etapy vývoja politickej mapy uvedenej časti Európy.

Pokiaľ ide o celkovú dĺžku hraníc, môžeme konštatovať, že od vrcholného stredoveku, kedy dosahovala ich dĺžka na sledovanom území tesne cez 26 tis. km, dochádzalo vplyvom centralizácie a zjednocovania štátnych útvarov (viď problematika vývoja počtu štátov in GURŇÁK, 2004) k ich postupnému skracovaniu až do začiatku 20. st., kedy sa skrátili na menej ako 14,5 tis. km. Následne dochádza k ich opätovnému predlžovaniu až na súčasných asi 21,5 tis. km. Tieto vývojové tendencie sme v zásade očakávali a korešpondujú s inými zistenými parametrami.

Z hľadiska vývoja štruktúry v danom momente existujúcich hraníc podľa základnej typológie (riečne, horské, umelé hranice) sme zistili niekoľko zaujímavých skutočností. Prvou bolo zistenie, že až na výnimky sa celkový pomer medzi umelými a prírodnými hranicami veľmi radikálne nemenil. Podiel umelých hraníc zostával na sledovanom území vždy v rozmedzí 40 – 50%, len v roku 1900 klesol len na hodnotu 29,8%. Podiel riečnych hraníc postupne s rôznymi výkyvmi klesal z 38,5% na súčasných 26,6%, kým podiel horských hraníc sa dlhodobo udržoval v rozmedzí 21 – 26 %, s výnimkou roku 1900, kedy dosiahol podiel až 37,5% z celkovej dĺžky hraníc.

Záver

Získané výsledky nášho výskumu v niektorých ohľadoch potvrdzujú empirické tvrdenia v teoretickej literatúre, avšak niektoré tiež korigujú. Naše výskumy potvrdili, že prírodné bariéry majú spravidla pozitívny efekt na zvyšovanie miery stability politických hraníc na sledovanom území, lenže zároveň neplatí, že každá prírodná bariéra musí byť automaticky stabilnou hraničnou líniou. Dokonca v miestach, kde výrazné prírodné bariéry absentujú, môže dôjsť i k vyprofilovaniu veľmi stabilných umelých hraníc (Pobaltie a severné Poľsko). Z hľadiska reálnej štruktúry existujúcich hraníc podľa ich typológie sme dospeli k pomerne prekvapivému záveru, že si udržiava, aspoň na sledovanom území, pozoruhodnú mieru stability. Jediným významnejším výkyvom bol vývoj politickej mapy do

začiatku 20. st., ktorý smeroval k vytváraniu mnohonárodných impérií (napr. Rakúsko-Uhorsko, Rusko, Nemecko), ktoré pri formovaní svojich hraníc reflektovali predovšetkým strategické záujmy, súčasťou ktorých boli dobre chránené hranice na prírodných bariérach (napr. pri rozdelení Poľska a pod.).

Je zrejmé, že z parametra, akým je podiel napr. riečnych, či horských hraníc na celkovej dĺžke politických hraníc na danom území, nemožno vyvodzovať detailné závery. Na tento parameter zásadným spôsobom vplyvajú predovšetkým geografické podmienky sledovaného územia, jeho politickogeografický vývoj a mnohé ďalšie. Napriek tomu si myslíme, že naše čiastkové zistenia nie sú nevýznamné. Pomáhajú korigovať náš pohľad na problematiku územného vývoja štátov stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. Tento vývoj, hoci sa za posledných 1000 rokov jednoznačne javí ako veľmi dynamický a premenlivý, vykazuje v mnohých ohľadoch i značnú dávku kontinuity a stability. A práve tento moment sa nám javí na základe aj našich predchádzajúcich výskumov ako veľmi zaujímavý, pretože uvedené náznaky na prvý pohľad „skrytej“ kontinuity pravdepodobne môžu a budú mať oveľa širšie politickogeografické a sociogeografické súvislosti.

Literatúra:

Barbag, J. 1987. Geografia polityczna ogólna, PWN, Warszawa

Blažík, T. 1992. Geopolitické dôsledky vývoja po roku 1989 v krajinách Strednej a Východnej Európy, Geografické informácie 1, Univ. Konštantína Filozofa, Nitra, s. 30 – 35

Gurňák, D. 1999. Niektoré teoreticko-metodologické problémy historicko-geografického výskumu územného vývoja štátov, In: Minár, J. – Trizna, M. ed. 1999. Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie, UK Bratislava, pp. 173–179, ISBN 80-223-1434-X

Gurňák, D. 2001. Teritoriálna a štátoprávna stabilita štátov v procese historicko-geografického vývoja stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy, In: Novák, S. ed. 2001. Geografické aspekty stredoevropského priestoru, Masarykova univerzita v Brně, Brno, pp. 38–42, ISBN 80-210-2664-2

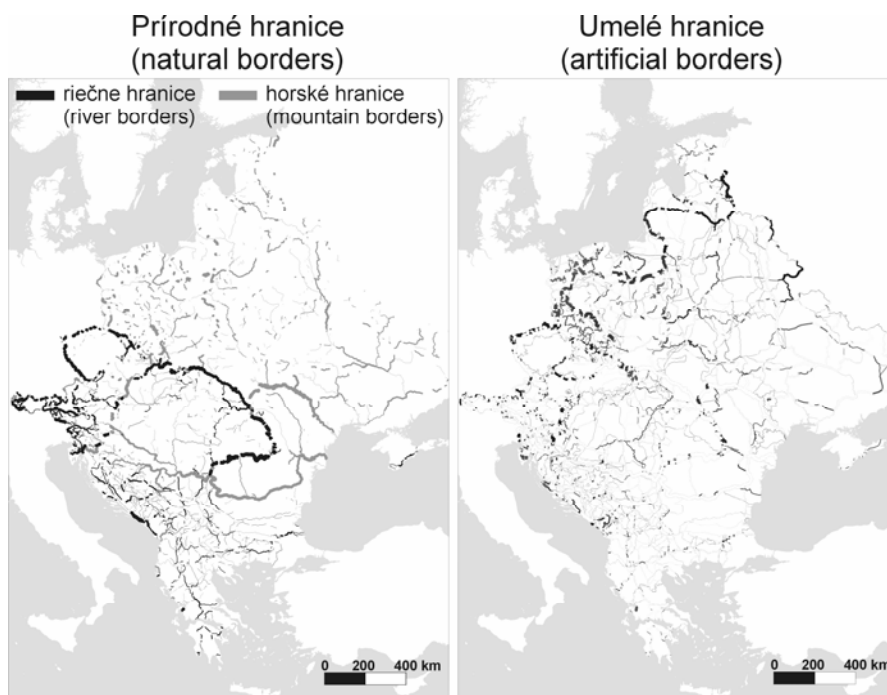
Gurňák, D. 2002. Vplyv vojenských konfliktov na teritoriálnu a štátoprávnu stabilitu krajín stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy, In: Matlovič, R. ed. 2002. Folia geographica 6, Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov, pp. 24–31, ISBN 80-8068-128-7

Gurňák, D. 2003. Fenomén stability hraníc v priestore stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy, In: Novák, S. ed. 2003. Geografické aspekty stredoevropského priestoru, Masarykova univerzita v Brně, Brno, pp. 21–25, ISBN 80-210-3208-1

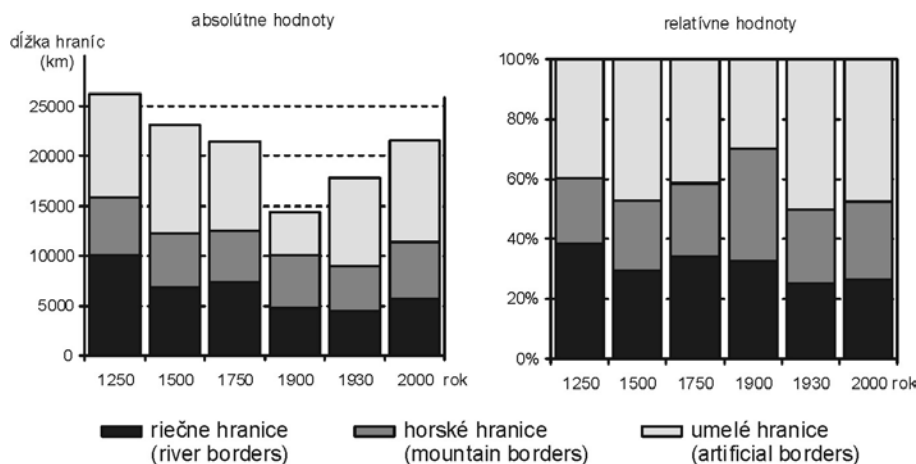
Gurňák, D. 2004. Vývoj stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy a z aspektu zmeny rozlohy územia a počtu štátov, Geografické informácie 8. Stredoeurópsky priestor., Univ. Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných a humanitných vied, Katedra geografie, Nitra, s. 446 – 451, ISBN 80-8050-784-8

- Gurňák, D. – Blažík, T. – Lauko, V.** 2005. Úvod do politickej a regionálnej geografie, Univerzita Komenského, Bratislava, p. 112, ISBN 80-223-2049-8
- Ištók, R.** 1997. Úloha geografických faktorov pri formovaní a stabilite štátu, Prírodné vedy, Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov, s. 123 – 136
- Ištók, R.** 2003. Politická geografia a geopolitika, Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov, 392 s.
- Johnston, R. J.** 1989: The State, Political Geography and Geography, In: Peet, R. – Thrift, N. (eds.): New Models in Geography, I., London, s. 292 - 309
- Krejčí, O.** 2000. Geopolitika stredoevropského priestoru, Ekopress, Praha, 318 s.

Obr. č. 1: Porovnanie stability prírodných a umelých hraníc štátov a autonómnych území v krajinách stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy v období rokov 1001-2000 (autor Gurňák)



Obr. č. 2: Vývoj celkovej dĺžky a štruktúry hraníc štátov a autonómnych území v krajinách stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy (autor Gurňák)



NATURAL AND ARTIFICIAL BORDERS IN EAST-CENTRAL AND SOUTH-EAST EUROPE

Resume

This paper analysed stability of natural and artificial borders in claimed territory and developmental trends of exploitation of natural barriers as state borders from middle ages to present. Our opinions are: natural borders have got usually a higher stability rate than artificial borders, but each natural barrier isn't a political boundary automatically. On the base of our research of developmental trends, we can say, that rate of natural and artificial borders was relative steady during claimed period.

Fig. 1 Comparison of stability of natural and artificial borders in east-central and south-east Europe – states and autonomous areas (1001-2000).

Fig. 2 Development of total length and structure of state and autonomous area borders in east-central and south-east Europe.

RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Katedra regionálnej geografie, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, SR, tel.: 00421 7 60296622, gurnak@nic.fns.uniba.sk

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu 1/3064/06, ktorému bol udelený finančný príspevok grantovou agentúrou VEGA.

Gurňák, D. (2007): **Prírodné a umelé štátne hranice v stredovýchodnej a juhovýchodnej Európe**, Geografické informácie 11. Problémy geografického výskumu Česka a Slovenska., Univ. Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných a humanitných vied, Katedra geografie, Nitra, s. 74-79, ISBN 978-80-8094-137-6